

Tariximizin nişanəsi - Bayıl qalası

Qədim abidələr Azərbaycan tarixinin nişanələridir. Əsrlər onlara təsirsiz keçib getməyib. Bir çoxu günümüzdə ya tamamilə, ya da qismən dağılmış vəziyyətdə çatıb. Bəziləri göz önündə olsa da, elələri var ki, uzun illər sirr kimi qalır. Təbiət hadisələrinin və ya müharibələrin gətirdikləri bəlalar, fəlakətlər səbəbindən itibətur. Bəzən təsadüf nəticəsində, əkin və ya qazıntı işləri aparılarkən əcdadlarımızın gündəlik həyatda istifadə etdikləri məişət əşyalarının qalıqları, zərgərlik məmulatları və digər nümunələr aşkarlanır.

olması isə elm aləminə çoxdan məlum idi. Hələ 1782-ci ildə rus xəritəçiləri tərəfindən tərtib edilmiş Bakı limanının xəritəsində "Bayıl daşları"nın sudan çıxmağa başladığı qeyd olunub. 1848-ci ildə Bakıda olmuş görkəmli rus şərqşünası İ.N.Berezin və Azərbaycanın görkəmli alimi Abbasqulu ağa Bakıxanov da Bayıl tərəfdə dənizin içərisindəki tikinti qalıqları haqqında maraqlı məlumatlar veriblər.

Onları araşdıran mütəxəssislər tarixin müəyyən dövrləri barədə məlumatlar verirlər. Bəzən isə yerin altında qalmış evlər, şəhərlər üzə çıxır. Haqqında danışacağımız abidə isə torpağın deyil, suyun altında qalıb. Zaman-zaman Xəzər dənizinin suyunun qalxıb-enməsi ilə gah dənizin üzünə çıxan, gah da sulara qərq olan həmin memarlıq abidəsi Bayıl qalası, yaxud Bayıl qəsri adlanır. Mənbələrdə bura başqa adlarla - "Sualtı şəhər", "Bayıl daşları", "Səbayıl qalası", "Karvansara", "Xanəgah", "Kömrükxana" və başqa adlarla ilə xatırlanıb. Elmi ədəbiyyatda isə daha çox "Bayıl qəsri" kimi qeyd olunur.

bilərik ki, dörd əsrdən artıq Xəzər suları altında, gizləndə qalmırmayıdı, bu qalanın da Abşeronun bir çox abidələri kimi izi belə itəcəkdi.

O da bildirilib ki, Bayıl qalasının cənub qapısı və qarşısındakı tikililər dəniz ticarəti ilə bağlı olduğu halda, sahilə yaxın şimal qapısı və qarşısındakı tikililər Şirvanşahların iqamətgahı imiş. Bayıl qəsrinin ortasında daş döşməli meydançada monumental bir tikilinin özülü aşkarlanıb. Bir sıra tədqiqatçılar həmin yerdə Abşeron qalalarının ənənəvi qüllələri tipində bir qüllənin ucaldığını qeyd ediblər. Araşdırıcıların əksəriyyəti onu atəşgah və ya məbəd qalıqları hesab edirlər. XII-XIII əsrlərdə möhkəm qəsr, qala liman olaraq inşa edilən, Bakının dənizdən qorunmasında müstəsna yer tutan Bayıl qəsrinin daha qədim bir memarlıq kompleksinin özülləri üzərində ucaldılması ehtimalları da mövcuddur.

Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinin ən gözəl nümunələrindən sayılan bu abidə Bakının Bayıl burnu yaxınlığında, Karvansara adasında yerləşir.

Bu abidə XIII əsrin yadigarıdır. Belə ki, indi dəniz sularının altında qalmış tarixi memarlıq abidəsinin inşasına 1234-cü ildə - dünyanın qarışıq vaxtlarında başlanılıb. Monqol yürüşləri bütün Yaxın Şərqi vəvləyə saldıği illərdə davam edən tikinti işləri 1235-ci ildə yekunlaşıb. Bu möhtəşəm abidə inşa edənlərin ümid etdiyi kimi, əsrlər boyu özəmətlə dayana bilmədi. Sahilə yaxın adada tikilən qəsrin ömrü çox qısa sürdü. Araşdırıcıların qənaətinə, 1306-cı ildə baş verən güclü zəlzələ onun dənizdə batmasına səbəb oldu.

Mütəxəssislər bildırıblər ki, Dərbənd qalası, Şamaxı qalası, Bakı qalası, Güllüstan qalası və Qəley-Buğurt qalasında olduğu kimi, Bayıl qalasının memarlıq tərtibatında da bədii daş relyeflərdən, yonma daş fiqurlardan istifadə olunub.

Bayıl qəsrinin on beş qülləsi var ki, onlardan yalnız şimal-qərbindəki və cənubundakı iki qüllə dairəvi formadadır və içərisi boşdur. Digər qüllələrin isə içərisi bütövdür və hamısı yarım dairə şəklindədir.

Aradan əsrlər gəlib-keçdi. Xəzər dənizinin səviyyəsi yenidən endi. Və Bayıl qəsri su üzündə görünməyə başladı. Araşdırıcıların əksəriyyətinin fikrinə əsaslanaraq deyər

Tariximizin izlərini özündə əks etdirən abidələrdən biri olan Bayıl qalasının üzə çıxmasından və tədqiqinə başlanmasından uzun illər ötür. Abidənin Xəzər dənizinin dibində

Qəsrin ərazisində 1939-1969-cu illərdə həyata keçirilən arxeoloji tədqiqat nəticəsində divar ucuqları altından və su dibindən 700-dən çox yazılı daş tavalər çıxarılıb.

Tədqiqatçılar Bayıl qəsrinin daş kitabələrində 15 Şirvanşahın adını, tikinti tarixlərini oxuyub. Eyni zamanda digər müxtəlif məlumatlar aşkarlayıblər. Həmin kitabələrdən Mərdəkan qalasında "müəllif qolu" olan memar Əbdülməcid Məsud oğlunun, Ustad Zeynəddin Əbdürrəşid oğlu Şirvaninin adları oxunub.

Araşdırmalar zamanı abidənin dövrünü təsdiqləyən materiallar da aşkarlanıb. Belə ki, bəzi daşların üzərində hicri 632-ci il tarixi yazılıb. Bu da miladi 1232-1235-ci illərə müvafiqdir. Bundan başqa, ərazidən 1939-cu ildə tapılan mis pullar üzərində Şirvanşah Güştəsp Fərruxzadə və Xəlif əl-Nəsinir (1180-1225) adları həkk olunub.

Tədqiqatlar nəticəsində əldə olunan dəyərli faktlardan biri də kitabə daşlarından birində Bayıl qəsrinin "Bəndər qələ" adı ilə verilməsidir. Liman qala olan bu adın Bayıl qalasının baş funksiyalarından birini aydınlaşdırdığı bildirilib. Məlumat əsasən, Bayıl qəsri Şirvanşahların yeni paytaxt şəhəri yanında iqamətgahı olub, Şamaxı qalasının müdafiəsində Güllüstan qalasının daşdığı vəzifəni Bakı qalasının müdafiəsində Bayıl qalası daşıyıb.

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"*